

5. KOMUNIKACE A KOMUNIKAČNÍ STYLY

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Komunikace a komunikační styly sluchově postižených osob tvoří samostatnou oblast, která by si zasloužila co do obsahu větší rozsah, avšak pro účely studia Základy surdopedie byly vybrány základní informace a přehled komunikačních stylů, které přiblíží specifika v komunikaci jedinců se sluchovým postižením.

Slovo komunikace je odvozeno z latinského slova *communicare* a znamená něco spojovat. Jde o vyjádření postojů k předmětu, sdělení obsahu komunikace ke komunitě ale i k příjemci informace. Komunikace označuje jevy, které jsou prostředkem spojení mezi lidmi, jejich vzájemného styku, sdělování myšlenek. Komunikaci také můžeme označit jako dorozumívání. Komunikace je sdělování informace prostřednictvím signálů a prostředků, tj. ústně, písemně, mimikou, gesty a dalším neverbálním chováním (Janáčková, Weiss, 2008).

Mezi prostředky komunikace u sluchově postižených se řadí odezírání, znakový jazyk, český znakový jazyk, daktilní (prstová) abeceda. Určitou pomocí pro sluchově postižené představuje v jejich vzdělání a životě tlumočení.

CÍLE KAPITOLY

Studium kapitoly předpokládá:

- Umět kategorizovat a interpretovat druhy dorozumívacích prostředků osob se sluchovým postižením.
- Objasnit specifika komunikace osob se sluchovým postižením.
- Demonstrovat zásady komunikačního chování v komunikaci s jedinci se sluchovým postižením.
- Navrhnout speciálněpedagogické přístupy v reedukaci a intervenci se sluchově postiženými jedinci.
- Aplikovat všeobecné speciálněpedagogické dovednosti v poradenské praxi.

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Komunikace. Vizually-motorické komunikační systémy. Auditivně-orální komunikační systémy. Znakový jazyk. Znakovaná čeština. Daktyl. Prstová abeceda. Mluvená řeč. Odezírání.

5.1 Vizually-motorické komunikační systémy

V komunikaci jedinců se sluchovým postižením existuje několik odlišných názorových proudů, jakou formou by měl být jedinec se sluchovým postižením vzděláván. V podkapitole 2.3 (Současné tendence ve výchově a vzdělávání sluchově postižených) byly popisovány základní přístupy ve vzdělávání (*orální přístup, bilingvální přístup a totální komunikace*). Všechny tyto proudy jsou sjednoceny myšlenkou, že forma komunikace musí být oboustranně přijatelná (Krahulcová, B. 2002). Nejvíce je využívána především prstová abeceda, znakový jazyk, znakovaná čeština a pomocné artikulační znaky.

5.1.1 ZNAKOVÝ JAZYK, ZNAKOVANÁ ČEŠTINA, PRSTOVÁ ABECEDA

Znakový jazyk používá 7000 až 10 000 uživatelů, pro většinu z nich je mateřským jazykem. Někteří ohluhlí nebo těžce nedoslýchaví lidé se dorozumívají pomocí odezírání, ale tato metoda je nespolehlivá a ne každý je schopen ji zvládnout. Česká unie neslyšících zavedla v posledních letech službu simultánního přepisu mluvené řeči, která je optimálním komunikačním systémem především pro lidi ohluhlé a nedoslýchavé. Odhaduje se, že asi 180 tisíc lidí používá jako kompenzační pomůcku sluchadla, další velmi početná skupina si svoji sluchovou ztrátu neuvědomuje nebo si ji nechce připustit (zdroj: www.helpnet.cz).

V roce 2008 byl přijat zákon č. 155/1998 Sb. ve znění zákona č. 423/2008 Sb., o komunikačních systémech neslyšících a hluchoslepých osob, který uvádí 10 systémů. Osoby se sluchovým postižením si mohou zvolit takový, který je pro ně nejvhodnější.

DEFINICE

Český znakový jazyk je podle zákona č. 423/2008 Sb. (§4, odstavec 2) „*přirozený a plnohodnotný komunikační systém tvořený specifickými vizuálně-pohybovými prostředky, tj. tvarem rukou jejich postavením a pohyby, mimikou, pozicemi hlavy a horní části trupu. Český znakový jazyk má základní atributy jazyka, tj. znakovost, systémovost, dvojitě členění, produktivnost, svébytnost a historický rozměr, a je ustálen po stránce lexikální i gramatické.*“

Rozvoj jazykových kompetencí pomocí znakového jazyka umožňuje vnímat řeč a stimulovat stejná řečová centra, která jsou lokalizována v levé hemisféře jako mluvená řeč (Koukolík, F. 2012).

Nejmenší významovou jednotkou znakového jazyka je **znak**, který má složku manuální a nemanuální. **Manuální složka** je prezentována místem, kde se znak ukazuje, tvarem ruky, kterou je znak tvořen a pohybem znakující ruky nebo rukou (Horáková, 2012).

Nemanuální složku znakových jazyků představuje zejména mimika a gestikulace doplněné dalšími nonverbálními prostředky. Právě tyto nemanuální faktory hrají ve znakových jazycích důležitou roli (Horáková, 2012).

Znakové jazyky jsou používány ve dvou základních formách. První je **vlastní znakový jazyk neslyšících** (český znakový jazyk), který je mateřským jazykem neslyšících, vytvořený neslyšícími. Má vlastní strukturu a gramatiku odlišnou od mluveného jazyka (českého jazyka). Druhou formou znakového jazyka je **uměle vytvořený znakový jazyk**, který je přizpůsobený jazykové struktuře národního mluveného jazyka (znakovaná čeština) (Krahulcová, B. 2002).

Znakovaná čeština je komunikační prostředek, který využívá *gramatické prostředky češtiny, která je současně hlasitě nebo bezhlasně artikulována*. Ve spojení s jednotlivými českými slovy jsou pohybem a postavením rukou ukazovány jednotlivé znaky, převzaté z českého znakového jazyka.

Jak uvádí autorka Krahulcová (2002) používá se zejména ve formálních situacích při překladu a převodu oficiálního textu. Jedná se o souhrn znaků, výrazových prostředků a vyjadřovacích způsobů, doprovázených současně národním mluveným jazykem. Znakovaný národní jazyk přejímá gramatický systém národního jazyka v mluvené či psané formě. Využití této vizuálně-motorické komunikační formy je perspektivní zejména v didaktice těžce sluchově postižených.

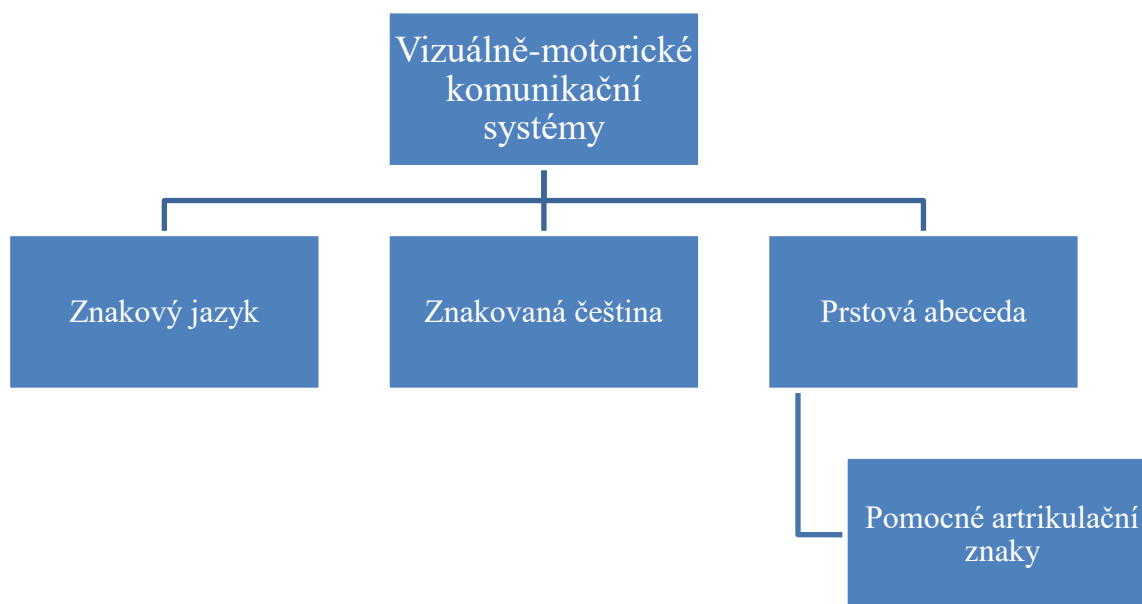
Prstová abeceda, nazývána taktéž daktylní abeceda či daktylní řeč (slovo daktylos pochází z řečtiny a znamená prst), je slovní vizuálně-motorická komunikační forma, při kte-

ré se užívá různých poloh a postavení prstů k vyjádření písmen. Prstová abeceda vyjadřuje jednotlivá písmena polohami a tvarem prstů, z nichž skládáním tvoří slova stejně, jako se hlásky spojují do slov v mluvené řeči (Krahulcová, B. 2002). Prstová abeceda má dvě podoby: **jednoruční** a **dvouruční prstová abeceda** (příloha č. 1 a 2).

Pomocné artikulační znaky (viz příloha č. 4) jsou systémem nastavení mluvidel, hmatem zjistitelné znělosti hlásky, rezonance dutiny ústní nebo nosové, síly a směru výdechového proudu i další charakteristiky a slouží jako pomůcka při rozvíjení zvukové stránky řeči jedinců se sluchovým postižením.

Pomocné artikulační znaky jsou specifickou českou (a slovenskou) vizuálněmotorickou pomůckou sloužící primárně k výuce výslovnosti. Sekundárně je však možno využít je jako podporu odezírání.“ (Hudáková, 2008, s. 100). Přehled vizuálně-motorických komunikačních systémů nabízí následující schéma 9.

Schéma 10 Vizuálně-motorické komunikační systémy

POJMY K ZAPAMATOVÁNÍ

Vizuálně-motorické systémy komunikace. Znakový jazyk. Znakovaná čeština. Prstová abeceda. Pomocné artikulační znaky. Vlastní jazyk neslyšících. Uměle vytvořený znakový jazyk. Znak. Manuální složka znaku. Nemanuální složka znaku.

5.2 Auditivně-orální komunikační systémy

Různé orální metody se liší mezi sebou minimálně. Jsou známy například auditivně-orální, auditivně-verbální metody a další, které zdůrazňují primární postavení sluchového tréninku a vystavení dítěte sluchovým podnětům. Při tréninku využívají sluchadla různého typu, FM systémy, kochleární implantáty, atd..

5.2.1 MLUVENÁ ŘEČ, ODEZÍRÁNÍ

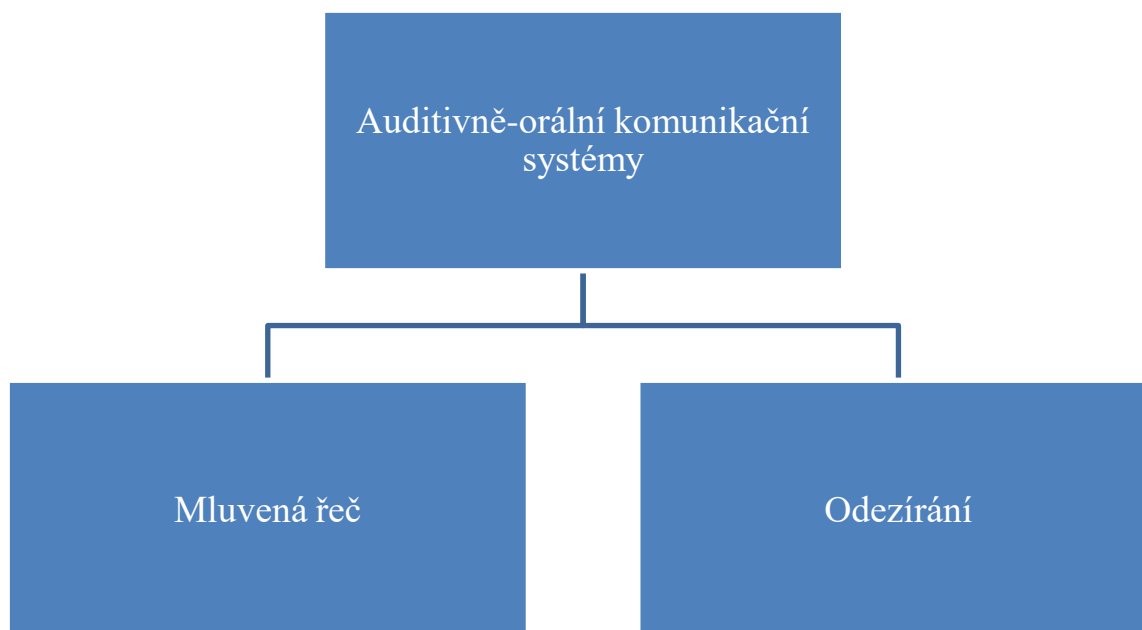
Mluvená řeč slouží pro vyjádření myšlenek (a jiných složek komunikace - např. postojů ke sdělení a vztahu k adresátovi) tak, aby mohly být předány příjemci. Sluchové postižení nese v projevech narušení mluvené řeči nedostatky, které se projevují **narušením dýchání** (*respirace*), **tvorbě hlasu** (*fonace*) a **výslovnosti** (*artikulace*). Jedinec se sluchovým postižením vydává vyšší námahu při artikulaci, čímž dochází ke špatnému dýchání (Krahulcová, B. 2002). Jeho hlas i důsledky nemožné sebekontroly zní nepřírozně, pisklavě nebo hluboce, projevuje se i monotónnost.

Specifickou formou využívanou sluchově postiženými je **odezírání** - vnímání a porozumění mluvené řeči zrakem. Při odezírání jedinec se sluchovým postižením mluvenou řeč pozoruje podle pohybů úst a podle mimiky tváře, výrazu očí, gestikulace rukou i celého těla (Souralová, E. 2010).

Odezírání nikdy nemůže zcela nahradit sluch a ne každý jedinec se sluchovým postižením je schopen se naučit odezírat (Strnadová, V. 2008). Také mohou nastat situace, kdy není odezírání možné, protože některá z vnějších nebo vnitřních podmínek odezírání nebyla splněna. Autorka Krahulcová (2002) řadí mezi **vnější podmínky** přímý zrakový kontakt, osvětlení obličeje mluvící osoby, konverzační vzdálenost, výškový rozdíl mluvící a odezírající osoby, mluvní technika, artikulace, mimika. Mezi **vnitřní podmínky** patří aktuální psychický stav, zdravotní stav, zkušenost s odezíráním, pozornost, sociální zralost, věk, pohlaví (Strnadová, V. 1996).

Schéma 10 Auditivně-orální komunikační systémy

Schéma 11 Auditivně-orální komunikační systémy

Pro sluchově postiženého představuje mluvená řeč velkou námahu v komunikaci s druhou osobou v podobě soustředění se na vlastní řečový projev, posloupnost slov, sdělení myšlenky. V dialogu se musí koncentrovat, využít schopnosti odezírání, aby neztratil kontext sdělované informace, porozuměl a uměl správně odpovědět nebo pokračovat v rozhovoru.

Tabulka 12 Zásady správného odezírání

<ul style="list-style-type: none">• Stav zraku postiženého klienta: sledujeme zrakovou ostrost klienta, při podezření, že nevidí dobře, zajistit vyšetření zraku.
<ul style="list-style-type: none">• Osvětlení: dbáme na dobré světelné podmínky a osvětlení obličeje mluvčího k usnadnění odezírání. Špatné či nevhodné světelné podmínky mohou vzhledem k náročnosti odezírání způsobovat únavu, vyčerpání. Dodržujeme správné světelné podmínky s ohledem na denní dobu a vliv počasí.
<ul style="list-style-type: none">• Vzdálenost mluvčí osob: Vzdálenost mezi odezírajícím klientem a mluvčím by neměla být větší než 3 m a menší než $\frac{1}{2}$ m. Dbáme na to, aby hlavy komunikujících byly ve stejné výši. Pro klienta je odezírání mluvy dospělého stojícího člověka náročnější.

- **Řeč mluvící osoby:** Při komunikaci mluvíme obvyklým způsobem, zřetelně, s přiměřenou hlasitostí, případně pomalejším tempem. Odezírání znesnadňuje rychlá řeč, málo, ale i příliš výrazná artikulace, mimika, která stírá artikulaci – smích, pláč, žvýkání. U žen je vhodné použití rtěnky (zvýrazňují mluvidla a jejich artikulační postavení), odezírání však znesnadňuje mužský knír nebo plnovous.

Při komunikaci respektujeme **obtížnost odezírání** některých konsonant, např. P, B, M, T, D, N, C, S, Z, jejichž artikulační postavení je velmi podobné, nebo artikulační postavení hlásek, které nelze odezírat např. K G CH H. V českém jazyce lze odezírat pouze jedna třetina hlásek, zbytek si dítě musí odvodit – domyslet dle bohatosti své slovní zásoby. Pokud dané slovo nebude znát, je velký předpoklad, že ho špatně doplní.

5.2.2 SPECIFIKA VÝVOJE ŘEČI U JEDINCŮ SE SLUCHOVÝM POSTIŽENÍM

Srovnáváme-li vývoj řeči u dítěte s narušenou komunikační schopností, včetně vývojových poruch řeči, které jsou uváděny asi u 2 % dětí a v předškolním věku, dosahují prevalence až 19%. **Vývoj řeči v neverbálním období nebývá ničím nápadným** (Langmeier, Krejčířová, 2008, s. 462).

Vývoj řeči u dětí s vadou sluchu začíná být odlišný v **období broukání**, kdy ustává. Normálně slyšící dítě začíná vlastní zvuky kontrolovat sluchem. Dítě s těžkou vadou sluchu tuto kontrolu nemá.

Žvatlání je pozvolný přechod z broukání do období napodobovacího broukání a žvatlání. Dítě je upoutáváno i pohybem úst a výrazem tváře mluvícího – zapojuje zrak. „Zrak bývá pro odezírání některými autory přeceňován. Často dítě pozoruje spíše oči mluvícího, protože ho upoutává jejich lesk.“ (Ohnesorg, 1974).

U **dětí s nedoslýchavostí** (věk šest let) může být aktivní slovní zásoba průměrnějšího charakteru, je zde patrné lehké opoždění vývoje řeči; obsahová stránka řeči bývá přiměřená. Modulační faktory řeči jsou narušeny lehce; artikulace hlásek bývá s přetrvávající poruchou výslovnosti sykavek.

I u dětí s menšími ztrátami sluchu, například v důsledku opakovaných zánětů středouší může vývoj řeči probíhat zpočátku standardně. První slůvka se objevují včas, avšak slovní zásoba se moc nerozšiřuje. Přetrvává u nich dlouhodobější korekce v oblasti sykavek obou řad.

Dítě se středně těžkou sluchovou vadou (věk šest let) má omezenou řeč v úrovni aktivní slovní zásoby. Rozvoj obsahové stránky řeči závisí na úrovni intelektu; v těžších případech přetrvává výrazné opoždění vývoje řeči. Porozumění řeči je oslabeno. Srozumitelnost řeči je snížena, je přítomná porucha všech modulačních faktorů řeči.

Může chybět mluvní apetit, zájem o komunikaci, dorozumívání se odehrává i přes gesta. U dítěte nedochází k imitaci slov. Slovní zásoba se začíná rozšiřovat až po třetím nebo čtvrtém roce života; může představovat dvacet až třicet slov. Dlouhodobě jsou pozorovány problémy s artikulací, se souvislým vyjadřováním, gramatickou strukturou řeči. Využívá odezírání a hmatovou kontrolu při korekci artikulace. Tvoří krátké věty s dysgramatismy. Rovněž je opožděna fonemická diferenciací hlásek ve slovech. Vada sluchu musí být korigována sluchadly. Rozvoj komunikačních schopností závisí na intelektu dítěte.

U *dítěte s těžkou sluchovou vadou* je vývoj řeči značně omezený. Je přítomen vždy opožděný vývoj řeči. Řeč je nápadná, špatně srozumitelná, dochází k poruše všech modulačních faktorů řeči. Vada musí být korigována sluchadly. Včasné rozpoznání vady a přidělení sluchadel odpovídající kvality má klíčový význam pro rozvoj intelektu, řeči a zvolení správné komunikační cesty pro dítě (Škodová, E.; Jedlička a kol., 2003).

Podle J. Hrubého (1998) je dítě se sluchovým postižením stejně inteligentní, stejně zvědavé jako každé jiné dítě. Na první pohled na dítěti se sluchovým postižením nemusíme vidět žádné odlišnosti, ale i tak je stále přítomno něco, kvůli čemu bude toto dítě jiné než ostatní. Této odlišnosti nijak zabránit nemůžeme, ale můžeme se však snažit docílit toho, že ač bude jiné, nebude horší než ostatní.

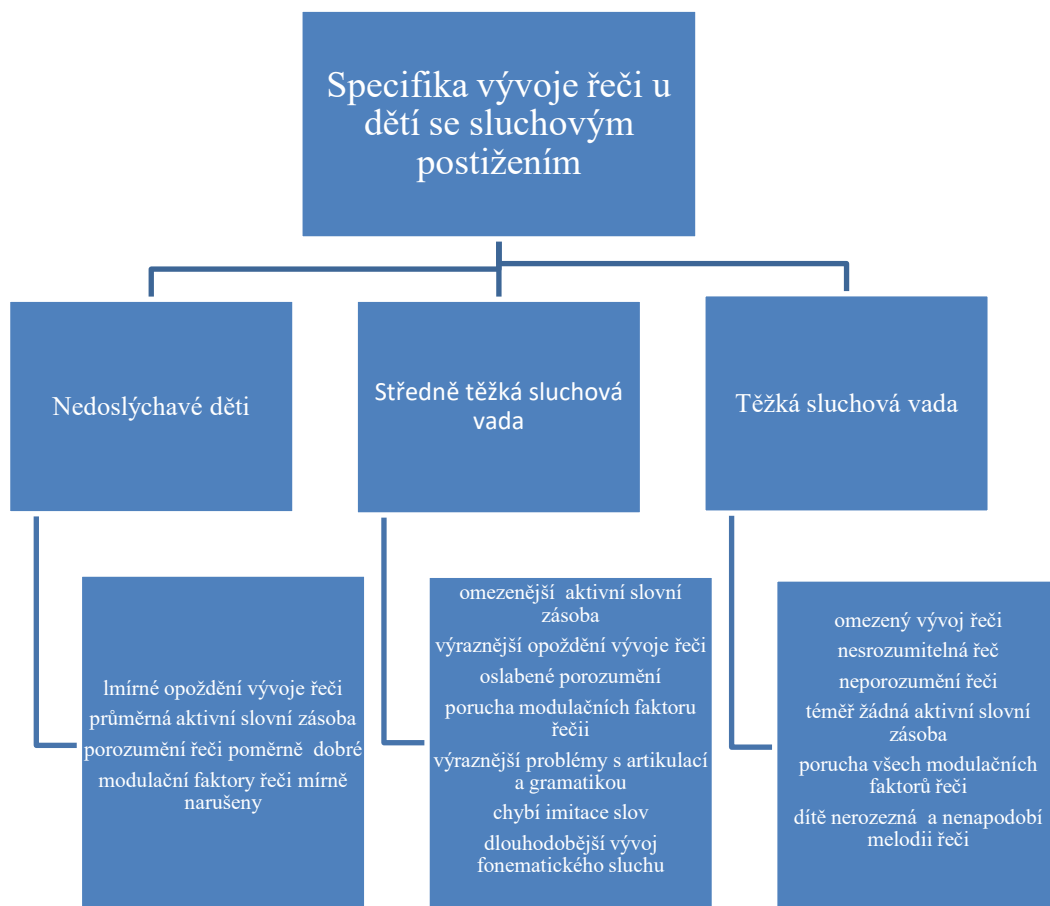
Ve schématu 12 jsou k dispozici vybraná specifika vývoje řeči u dítěte se sluchovým postižením.

POJMY K ZAPAMATOVÁNÍ

Mluvená řeč. Odezírání. Zásady odezírání. Specifika vývoje řeči u SP. Respirace. Fonace. Artikulace.

Schéma 12 Vybraná specifika vývoje řeči u dětí se sluchovým postižením

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Nastudujte si tabulku základních znaků – rodina, škola, pokuste se vytvořit jednoduché věty ve ZJ: *Mám mámu a tátu. Jdu do školy.*